

ЛЕКСИКА НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ ПОДІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ДІАЛЕКТУ

У статті розглядається просторова інтерпретація термінології народних ремесел центральних говірок Поділля в рамках подільського ареалу та південно-західного мовного континууму. Окреслено діалектні зони поширення лексики народних ремесел досліджуваного регіону.

Ключові слова: термінологія народних ремесел, лексичні протиставлення, лексичні паралелі.

Ареальний аспект лексикологічних досліджень є важливим напрямком сучасного мовознавства. Вперше на українському діалектному просторі лінгвогеографічний метод був використаний К. Михальчуком [Михальчук], В. Ганцовим [Ганцов]. Наукові засади картографування як методу вивчення ареальної поведінки діалектної лексики в українській лінгвогеографії були закладені значно пізніше Й. Дзензелівським [Дзензелевский 1961, 1963], І. Матвіясом [Матвіяс]. Над удосконаленням основ лінгвогеографії працювали Т. Назарова [Назарова 1974], П. Гриценко [Гриценко 1987, 2004].

Проблема членування говіркового мовного континуума є актуальною сьогодні. Говірки Центрального Поділля досі не були досліджені, зокрема в ареальному аспекті.

Метою статті є виділення зон поширення лексики народних ремесел Поділля, встановлення ареалів побутування діалектних явищ у межах південно-західного діалекту.

Результати досліджень дають змогу виділити інтегральні та диференційні елементи аналізованих груп лексики. Однак визначальним у специфіці ареального поширення досліджуваної лексики є не територіальний чинник, а агентивний фактор. Вузькоспеціальна лексика (центральний елемент ТГЛ) може бути відома лише одному респонденту, що є професіоналом, та мати оказіональний характер.

П. Гриценко [Гриценко 1984: 23] зауважує, що типологія говірок на лексико-семантичному рівні спирається на дві релевантні ознаки: лексичне та семантичне протиставлення того самого слова в різних говорах. На основі опрацьованого мовного матеріалу в межах подільського ареалу виявлено групи лексичних протиставлень:

1) південно-західна : північно-східна – *маг'їл'ниц'я* : *рубель* 'інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни', *тафл'я* : *ф'їл'онка* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей'; *з'їл'ниц'я* : *ж'лукто* 'посудина для запарювання білизни';

2) північна : центрально-південна – *м'їшалка* : *ко'тистка* 'дерев'яний виріб для розмішування страв';

3) західна : східна – *ж'олуб* : *ж'олоб* 'посудина для запарювання білизни';

4) північно-східно-південна: центрально-західна – *в'їко* : *к'ришка* 'дерев'яний виріб для накривання труни'.

Невелика чисельність груп лексичних протиставлень, очевидно, зумовлена тим, що термінологія народних ремесел має відмінну від інших груп лексики просторову інтерпретацію.

На основі виявлених опозицій окреслено діалектні зони поширення лексики народних ремесел.

На фоні усього центральноподільського ареалу яскраво представлена південна та південно-західна його частини, виокремлюються північно-східний, західно-центральный, північний, західний, східний ареали.

Південну частину центральноподільського регіону характеризують діалектні терміни *гара\ба* 'віз з глибоким невшольваним ящиком для перевезення снопів, соломи', *кон\так* 'інструмент, яким натягають шину на колесо', *л'їтер\н'ак* 'вид воза', *н'ута* 'короткий стрижень з головкою, яким склепують металеві вироби', *р'їн* 'верхній непридатний для добування шар землі', *риска\ис'ко* 'держак лопати', *шуф\рига* 'елементарний дерев'яний замок, що потребує використання ключа'.

Південно-західну зону характеризують номен *ва\саг, ва\сах* 'ящик воза', *в'іс\н'ак* 'інструмент з двома ручками для грубої обробки деревини методом стругання', *маг'іл\ниці'а* 'інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни', *з'іл\ниці'а* 'посудина для запарювання білизни', *папорот'* 'рогіз – *typha angustifolia*', *по\мостина* 'нижня дошка в ящику воза', *потаи\ки* 'деталь, що прикріплюється до бокових частин ящика з метою збільшення його місткості', *тафл'а* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей'.

Північно-східний ареал окреслюється поширенням термінів *ру\бел'* 'інструмент з ручками і поперечними зарубками для прасування білизни', *ф'іл\онка* 'щит із тонкої дошки в каркасі дверей', *ж\лукто, ж\лукто* 'посудина для запарювання білизни'.

Західно-центральної зоні характерне побутування термінів *сал\ниці'а* 'посудини для зберігання сала', *к\ришка* 'надгробна кришка'.

Північній частині центральноподільського ареалу притаманна лексема *бин\д'уг* 'віз для перевезення великих вантажів', *м'ішалка* 'дерев'яний виріб для розмішування страв'.

Західна зона окреслюється поширенням лексеми *\жолуб* 'низька видовбана посудина для годівлі худоби'.

Східному ареалу характерне поширення лексеми *ман\тачка* 'маленька у формі конуса посудина для зберігання бруска, яким підточують косу'.

Здійснений аналіз на матеріалі термінології народних ремесел свідчить про членування центрально-подільського мовного регіону на менші ареали, однак це не свідчить про поділ говірок Центрального Поділля взагалі, що зумовлено вузькофункціональністю аналізованої лексики.

Значна частина назв побутує у межах південно-західного говору в цілому. Аналізована лексика засвідчує такі об'єднані зони поширення діалектних явищ, що демонструють лексичні паралелі:

– центральноподільсько-південноподільські: *\комин, комин\нок* 'камінний пристрій, яким виходить дим із печі' [АУМ III, Ч.2, К.86];

– центральноподільсько-гуцульські: *бардина* 'дерев'яний інструмент з широким лезом та довгою борідкою' [Гуцульські: 9], *бендюги* 'віз для перевезення великих вантажів' [Гуцульські: 23], *ворина* 'жердина' [Гуцульські: 41], *драниця'а* 'тонка дошка' [Гуцульські: 62], *дривітен'* 'пеньок, на якому рубають дрова' [Гуцульські: 63], *з'ребло, жгребло* 'ковальський виріб, що використовується для очищення шкіри худоби' [Гуцульські: 69], *к'іш* 'кошик' [Гуцульські: 95], *комінок* 'камінний пристрій, яким виходить дим із печі' [Гуцульські: 100], *лата* 'горизонтальна опора загорожі' [Гуцульські: 109], *оглоблі* 'дві жердини, в які запрягають коня в однокінній упряжі' [Гуцульські: 137], *трачувати* 'розрилювати колоду на дошки' [Гуцульські: 188], *трач'ка* 'пилка для розпилювання колоди на дошки' [Гуцульські: 188];

– центральноподільсько-бойківські: *та\ринки* 'металева окова, що тримає дишель у сницях' [Никончук: 65], *три\ринок* 'одна з металевих оков, що тримає дишель у сницях' [Никончук: 65];

– центральноподільсько-південноволинські: *с\ворен'* 'залізний стрижень, що вертикально скріплює передок воза' [Никончук: 35], *\л'оник* 'великий цвях, що утримує колесо на осі' [Никончук: 59], *кол\одиці'а* 'накругло обточений центральний елемент колеса' [Шило: 23];

– центральноподільсько-буковинські: *бардаш* 'дерев'яний інструмент з широким лезом та довгою борідкою' [Гуйванюк: 25], *барилка* 'дерев'яна посудина з клепок без стаціонарної кришки' [Гуйванюк: 25], *відзамок* 'прикоренева частина зрізаного дерева' [Гуйванюк: 53], *драч* 'робітник, що розпилює колоду на дошки вручну' [Гуйванюк: 103], *ні\дойма* 'поперечний брусок на задньому кінці сниць' [Гуйванюк: 420], *розво\рити* 'подовжити віз' [Гуйванюк: 460], *рис\кал', рос\кал', рис\каль'* 'городня лопата' [Гуйванюк: 467];

– центральноподільсько-лемківські: *ко\вач* 'коваль' [АУМ II: К. 139], *с\вор'ін'* 'залізний стрижень, що вертикально скріплює передок воза' [АУМ II: К.104], *тра\ринки* 'металеві окуви, що примають дишель у сницях' [Верхратський: 474], *т\ру\на* 'дерев'яний виріб для поховання людей' [АУМ II: К. 369];

– центральноподільсько-наддністрянські: *\лушин'і* 'вертикальні бруски, які зв'язують вісь з верхнім полудрабком і служать опорою драбини' [Никончук: 47], *ител\вага* 'довгий брусок, до кінців якого прикріплені два орчики для запрягання коней' [SNDUP: 48], [Никончук: 43];

– центральноподільсько-нижньонаддністрянські: *д\ривіття* 'пеньок, на якому рубають дрова' [Чабаненко: 297];

- центральноподільська-подністровські: *маточина* [Шило: 23], *колотка* 'накругло обточений центральний елемент колеса' [Дзензелівський: 77];
- загальноподільсько-гуцульсько-бойківські: *відземок* 'прикоренева частина зрізаного дерева' [Гуйванюк: 53; Гуцульськ: 37].

Чимало лексичних одиниць зафіксовано в гуцульському та бойківському говорах. Однак, це не свідчить про дійсний стан ареального поширення термінології народного виробництва. Фіксація тієї чи іншої лексеми в будь-якому ареалі, де не здійснювалось цілеспрямоване дослідження лексики народних ремесел, є випадковою та не демонструє цілісність відповідної позамовної дійсності, що унеможливує системне зіставлення паралельності поширення мовних одиниць. Найбільша кількість номінативних паралелей, що зафіксована гуцульському та бойківському говорах, пояснюється тим, що термінологія народного виробництва цих ареалів відображена краще, ніж термінологія інших говірок.

Отже, на фоні усього центральноподільського ареалу яскраво представлена південна та південно-західна його частини, виокремлюються північно-східний, західно-центральний, північний, західний, східний ареали. Засвідчено чимало лексичних паралелей із гуцульським та буковинським говорами.

ЛІТЕРАТУРА

- Ганцов:** Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою). — К.: Вид-во Української АН, 1923. — 67 с.
- АУМ:** Атлас української мови: в 3-х т. — К.: Наукова думка.
- Верхратський:** Верхратський І. Словарець доданий до книги І. Верхратського «Про говір галицьких лемків». — Львів, 1902.
- Гриценко 1984:** Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. — К.: Наукова думка, 1984.— 225с.
- Гриценко 1987:** Гриценко П.Ю. Лексична система говорів і картографування // Українська діалектна лексика. — К.: Наук. думка, 1987.— С. 10-20.
- Гриценко 2004:** Гриценко П.Ю. Загальнослов'янський лінгвістичний атлас як джерело вивчення культури слов'ян // Комплексне дослідження духовної культури слов'ян. — К., 2004. — С. 13-26.
- Гуйванюк:** Гуйванюк Н. В. Словник буковинських говірок . — Чернівці: Рута, 2005. — 688с.
- Гуцульські:** Гуцульські говірки. Короткий словник . — Л., 1997. — 232с.
- Дзензелівський 1965:** Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Фонетика: Ч.1. — Ужгород, 1965. — 126с.
- Дзензелівський 1961:** Дзензелевский И. А. Лингвистический атлас украинских народных говоров Закарпатской области УССР. — Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — Л., 1961. — 52с.
- Дзензелівський 1963:** Дзензелевский И. А. Некоторые вопросы интерпретации лингвистических карт // Вопросы языкознания. — 1963. — №4. — С. 94-101.
- Матвіяс:** Матвіяс С. П. Засади картографування матеріалів до Атласу української мови // Пр. респ. діалектолог. наради. — К.: Вид-во АН УРСР , 1962. — С. 25-28.
- Михальчук:** Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. — СПб., 1872. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 453-512.
- Назарова:** Назарова Т.В. О картографировании комплексных лингвистических единиц // Общесловянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1971. — М. — 1974. — С. 61-68.
- Никончук:** Никончук М. В., Никончук О.М. Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов . — К.: Наукова думка, 1990. — 291 с.
- Онишкевич:** Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок . — К.: Наукова думка, 1984. — Ч. 1-2.
- Чабаненко:** Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. — Запоріжжя: Комунар, 1992. — Т.1. — 324с.

Шило: Шило Г. Ф. Из лексики говорів верхнього Подністров'я і Подужжя. – Львів: Вид-во Львів. пед. ін-ту, 1960. – 254с.

SNDUP: Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Prace językoznawcze, zeszyt 44. – Kraków-Warszawa: PWN, 1975. – 241с.

Krayewska Hanna. The folk handicraft lexicology in the South-East region.

The article deals real interpretation of folk handicraft terminololy of the Central Podolie patois in the Podolie region and the South-East one. The dialect zones of spread of folk handicraft lexicology were defined.

Key words: *folk handicraft terminololy, vocabulary parallels, vocabulary oppositions.*